

А. Баймырза¹ С.Б. Белецкий² , Қ. Дүйсен¹ ,
А. Пиязбаева^{1*} , А. Фазылжанова¹

¹Ахмет Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты, Алматы, Қазақстан;

²Жоғарғы экономика мектебі ҰҒУ (НИУ ВШЭ), Мәскеу, Ресей

*e-mail: akacha_83@mail.ru

ЛИНГВОЭКОНОМИКА ЖӘНЕ ЭКОНОМИКАЛЫҚ САНА ТРАНСФОРМАЦИЯСЫНЫҢ РЕПРЕЗЕНТАЦИЯСЫ

Аннотация. Тіл – адам капиталын құраушы негізгі құрал, себебі тіл адамның экономикалық, әлеуметтік тұрғыда дамуына әсер ете алады, оған қоса, экономикалық шешімдерге де ықпал етеді. Экономикадағы тіл мен тілдегі экономикалық қатынасы тұтас, экономикасы дамыған елдің ұлттық тілі де қоса жетіледі, тілі мәртебе алып қолданысы кеңейсе, экономикадағы оң өзгерістер соңынан ереді. Осы құбылысқа арналған зерттеулер ғылымдағы жаңа бағыт – лингвоэкономиканың пайда болуына түрткі болады.

Мақаланың мақсаты: қазіргі қазақ ұлттық экономикалық санасын тәуелсіздікке дейінгі және тәуелсіздіктен кейінгі кезеңдермен салыстыра отырып, ондағы трансформацияны көрсету. Оны біз тек тіл арқылы, тілдегі репрезентациясы арқылы ғана көрсетеміз. Сонымен қатар экономикалық дискурс ұғымына түсінік беру. Мақалада экономикалық дискурс институционалды дискурстың іштүрі ретінде қаралды, ең алдымен «экономикалық дискурс» ұғымына анықтама берілді, экономикалық дискурстың институционалды дискурстың өзге іштүрінен басты айырмашылығы мен оған тән белгілері көрсетілді.

Экономикалық сананың қазіргі таңда маңыздылығы, оның тілдік тұрғыдан зерттелуі мақаланы өзектілендіріп отыр, себебі экономикалық сана да сананың кез келген түрі сияқты оның трансформациясы, жетілуі де тілмен байланысты ғана жүзеге асады. Сананың көрінісі тілде жүйелі түрде репрезенттеледі, бұл репрезенттер әмбебап сипатта болады, әсіресе лексикалық қабаттағы өзгерістер басқаға қарағанда жылдам, тез жүреді. Сондықтан мақалада сөз болып отырған зерттеу нысанына лексикалық бірліктер алынды.

Тірек сөздер: экономикалық дискурс, институционалды дискурс, экономикалық сана, тіл және экономика, лингвоэкономика.

А. Баймырза¹, С.Б. Белецкий², Қ. Дүйсен¹, А. Пиязбаева^{1*}, А. Фазылжанова¹

¹Институт языкознания имени А. Байтұрсынұлы, Алматы, Казахстан;

²НИУ Высшая школа экономики, Москва, Россия

*e-mail: akacha_83@mail.ru

ЛИНГВОЭКОНОМИКА И РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ ТРАНСФОРМАЦИИ ЭКОНОМИЧЕСКОГО СОЗНАНИЯ

Аннотация. Язык является основным инструментом, составляющим человеческий капитал, поскольку язык может влиять на экономическое, социальное развитие человека, а также влиять на экономические решения. Экономические отношения между языком и языком в экономике целостны так, как национальный язык страны с развитой экономикой приобретает статус и расширяется, а за ним следуют позитивные изменения в экономике. Исследования, посвященные этому явлению, в свою очередь способствовали появлению нового направления в науке под названием – лингвоэкономика.

Цель статьи: показать трансформацию современного казахского национального экономического сознания в сравнении с периодами до и после независимости. А также дать представление о понятии экономического дискурса. В статье экономический дискурс рассматривался как вид институционального дискурса, прежде всего было дано определение понятию «экономический дискурс», были определены основные отличия и характерные черты экономического дискурса от других видов институционального дискурса.

Важность экономического сознания в настоящее время, его языковое изучение актуализируют исследование, так как экономическое сознание, как и любой другой тип сознания, его трансформация, совершенствование осуществляется только в связи с языком. Выражение сознания систематически репрезентируется в языке, эти репрезентации носят универсальный характер, особенно потому, что изменения в лексическом слое происходят быстрее, чем в другом. Поэтому предметом исследования, о котором идет речь в статье, являются лексические единицы.

Ключевые слова: экономический дискурс, институциональный дискурс, экономическое сознание, язык и экономика, лингвистика.

A. Baimyrza¹, C. Beletsky², K. Duysen¹, A. Piyazbayeva^{1*}, A. Fazylzhanova¹

¹A. Baitursynuly Institute of Linguistics, Almaty, Kazakhstan;

² Higher School of Economics, Moscow, Russia

*e-mail: akacha_83@mail.ru

LINGUOECONOMICS AND REPRESENTATION OF TRANSFORMATION OF ECONOMIC CONSCIOUSNESS

Abstract. Language is the main tool that constitutes human capital, as language can influence the economic, social development of the individual as well as influencing economic decisions. The economic relationship between languages in the economy is holistic as the national language of a country with a developed economy gains status and expands, followed by positive changes in the economy. Research into this phenomenon has, in turn, contributed to the emergence of a new branch of science called linguoeconomics.

The purpose of the paper is to show the transformation of contemporary Kazakh national economic consciousness in comparison to the periods before and after independence. As well as to provide an insight into the concept of economic discourse. In the study economic discourse was considered as a type of institutional discourse, first of all, the concept of "economic discourse" was defined, and the main differences and characteristic features of economic discourse from other types of institutional discourse were identified.

The importance of economic consciousness nowadays, its linguistic study actualizes the paper, because economic consciousness, like any other type of consciousness, its transformation, and improvement is carried out only in connection with language. The expression of consciousness is systematically represented in language, these representations are universal, especially because changes in the lexical layer occur faster than in the other layer. Therefore, lexical units have been taken to the subject of the research discussed in the paper.

Keywords: economic discourse, institutional discourse, economic consciousness, language and economics, linguonomy.

Кіріспе

Экономикадағы тіл мен тілдегі экономиканы экономика мен әлеуметтік лингвистиканың тоғысында пайда болған жас ғылым саласы – лингвоэкономика (лингвономика) зерттейді. *Лингвоэкономика* – әлеуметтік-экономикалық үдерістеріндегі тілдің рөлін анықтайды және тіл мен экономиканың байланысындағы, мәселен, қай тіл өміршең, елдің экономикалық мәдениетін көтеруде тілдің әлеуеті қандай, экономиканың дамытуға көптілділіктің әсері бар ма, тіл үйренудің пайдасы мен шығындары, оны үйренушінің тұрмыс деңгейінің өсуіне ықпалы бар ма деген сияқты т.б. өзекті сұрақтарға жауап береді, сонымен қатар ұлттық тілдегі сапалы бизнес-контент құру мәселелерін қарастырады. Оның әдіс-тәсілдері тілдің өзгеруін болжауға, тілдің сақталуына немесе жойылуына әсер ететін экономикамен байланысты факторларды анықтауға көмектеседі. Өз кезегінде бұл тәсілдер тіл тұтынушылары, тілдік қауымдастықтардың тілді қолдануы мен тіл эволюциясын зерттеу нысанына алатын әлеуметтік лингвистика және тіл тарихы салалары үшін өзекті.

Лингвономика мен әлеуметтік лингвистиканың бір-бірінен басты айырмашылығы – лингвономика тілді және тілге байланысты құбылыстар мен заңдылықтарды жалпы экономикалық ұғымдар мен заңдылықтардың аясында, соның көрінісі ретінде қарастырады. «Тіл экономикасы» [...] *теориялық экономиканың парадигмасына жатады және лингвистикалық қатынастарды зерттеуде экономиканың тұжырымдары мен құралдарын қолданады; ол негізінен экономикалық өзгерістер әсер ететін қатынастарға назар аударады»* (Grin F., 2016: 618). Тіл саясатын жүзеге асыруда, тілдерді дамыту бағдарламасын жасауда лингвоэкономикалық зерттеулер аса қажет. Бір сөзбен айтқанда, *лингвоэкономика* әлеуметтік-экономикалық үдерістердегі тілдің рөлін өзінің зерттеу аясы етіп алады.

Лингвоэкономика ғылымының негізін салушы ретінде америкалық ғалым Джейкоб Маршакты танып жүр. Ол 1965 жылы алғаш болып «*шығындар-кірістер*» экономикалық тәсілін пайдалана отырып, зерттеу жүргізеді. Америкалық экономист тілді өзіндік құны бар параметр ретінде қарастыруды ұсынды (Marschak J., 1965: 135). Ол өз зерттеуінде тілді игеру үшін қанша ресурс жұмсалады, қанша шығын шығады және оның кірісі қандай, меңгерген білім қандай пайда әкеледі, әлеуметтік-экономикалық тұрмысты қаншалықты өзгертеді деген сұрақтарға жауап іздейді, нәтижесінде тілге *құндылық, пайда, шығын* тәрізді экономикалық сипаттардың тән екенін дәлелдеп берді. Бұл тәсіл сарапшылар қауымдастығының қызығушылығын тудырды, әсіресе тіл саясаты қоғамдық шиеленіс тапқан елдерде осындай зерттеулер қолға алына бастады. Мәселен, 1960 жылы Канадада франкофон мен ағылшынтілді халық арасындағы поляризация шарықтау шегіне жетеді. Ағылшын ғалымдары Канада негізінде қызықты зерттеу жүргізеді (Белецкий С., 2019). Зерттеуде

екінші тілді білу табыс деңгейіне қаншалықты әсер етеді деген сұраққа жауап алынады, нәтижесінде ғалымдар Квебекте тұратын, ағылшын тілінде сөйлейтін франкофондар ағылшын тілін білмейтін квебектерге қарағанда көп ақша табатынын анықтайды. Француз тілін білу артықшылық бермейтіні де дәлелденеді. Француз тілін білетін және Квебекте тұрмайтын ағылшынтілді Канада азаматтарына француз тілін білгені пайда әкелмеген, олардың табыс көздері өзгермеген.

Осыдан кейін мұндай зерттеулер Еуропа елдерінде көптеп жүргізіле бастады. Экономика мен тілдің арасында тікелей байланысты АҚШ, неміс, фин, Венгрия ғалымдары да байқаған. Еуропалық еңбек нарығын зерттеумен айналысқан Гинсбург пен Прието (Victor A. Ginsburgh, Prieto-Rodriguez J., 2011: 610) деген ғалымдар: кейбір елде жергілікті ұлт тіліне қосымша шет тілін білгені үшін айлық ақыларына қосымша үстемақы қосылатынын анықтаған. Олар мұндай елдердің қатарына Австрия, Финляндия, Франция, Германия, Греция, Италия, Португалия және Испанияны жатқызады.

Тіл мен экономиканың арасындағы байланысты зерттеген ғалымдардың барлығының ортақ пайымдары мынаған келіп саяды: тіл – өз әлеуеті, энергиясы, инерциясы арқылы ұлттың рухын көтере алатын, көзге көрінбейтін қуатты құралдардың бірі. Егер экономика ұлттық тілде жасалса, елдің ішкі жағдайы жақсарады, экономикасы ілгерілейді, сөйткен экономика ұлттық тілдің де аясын кеңейтеді, оның тұғырын нығайтады. Ал дамыған ұлттық тіл болса, кері байланыс береді, экономиканың дамуына әсер етеді. Ғылымда бұл үдеріс «*feedback mechanisms*» (механизмы обратной связи) деген атаумен танылды (M Keith Chen, 2013). Мәселен, осы мақала авторларының бірі – лингвист ғалым С.Б.Белецкийдің берген сұхбатында ғалымдардың бастапқы болжамы бойынша ағылшын тілін немесе қытай тілін меңгерген адамның табысы жоғары болады, себебі нарықта мұндай мамандарға сұраныс жоғары деп есептеген, алайда олай болып шықпаған. Басымдық – жергілікті тілде болып шыққан. Мысалы, АҚШ-та ағылшын тілін жетік білетіндердің капиталына қарағанда испан тілін білетіндердің капиталы көп екені анықталған, себебі АҚШ-та испантілді мигранттардың саны көп болған (Фазылжанова А., 2020). 2001 жылы голландиялық әлеуметтанушы ғалым Abram de Swaan ағылшын тілін жаһандық тіл деп танып, бүкіл әлемде жүріп жатқан жаһандану үдерісі тек ағылшын тілінде жүреді (Omar A., 2001: 253) деген пікірін айтады, алайда шын мәнісінде олай емес екені дәлелденді. Мәселен, Қытай, Үндістан елдерінде, Латын Америка құрлығында және кейбір басқа елде сауда байланысы, келіссөздер ағылшынша емес, жергілікті ұлт тілінде немесе сол елдің ресми тілінде жүргізіледі. Бұл ең алдымен аталмыш елдердің ішкі сауда айналымының қарқындылығымен түсіндіріледі. Мәселен, қытай кәсіпкері ағылшын тілін үйренуге талпынбайды, себебі оның өз елінде 1,5 миллиард тұтынушысы бар (Barry R. Chiswick, Paul W. Miller (2014).

Сонымен сөйлеуші санасындағы «әлемнің тілдік бейнесі» мен экономикалық мінез-құлқы сол сөйлеушінің ұлттық тіліне тікелей байланысты болады. Тілдік құзыреттер тіл иелмендеріне түрлі нарыққа: еңбек нарығына, тауар нарығына, оның ішінде ақпараттық нарыққа – оңтайлы қолжетімділікті қамтамасыз етуші құрал, яғни адам капиталының бір элементі ретінде экономикалық үдерістерде көрініс табады. Бұл басқа адамдармен және ұйымдармен тиімді өзара әрекеттесуге мүмкіндік береді, сонымен қатар экономикалық, бизнес дискурсындағы коммуникация сапасын арттыруға, шағын және орта бизнестің әлеуетті ортасында бизнес ақпарат контентін қазақ тілінде жасап, ұлттық экономиканың дамуына негіз болатын кәсіпкерлік бастамаларды қалыптастыруға көмектеседі. Қазіргі таңда бұл үдеріс аса маңызды болып отыр. Бұл жаппай қазақтілді ауылдық өңірдегі өзін-өзі жұмыспен қамтып жүрген халықты кәсіпкерлік ортаға тартуға, ауылдағы кәсіпкерлік бастамаларды арттыруға септігін тигізеді. Сонымен қатар ұлттық болмыстағы шағын және орта бизнестің дамуына серпін беріп, ұлттық бизнес ортаның қалыптасуына мүмкіндік жасайды. Ұлттық бизнес ортаның қалыптасуы болашақта әлемдік нарықта ұлттық брендтердің жасалуына, олардың танылып, таралуына жол ашады.

Зерттеу жұмысында экономикадағы тілдің рөлі экономикалық дискурстың аясында қаралды, себебі тіл дискурста ғана өмір сүреді. *Дискурс* – санқырлы күрделі ұғым. Адамзат, ұлт, халық, қоғам тарихында (қоғамның түрлі саласында: медицина, саясат, дін, экономика және т.б.) болып жатқан құбылыстың барлығы да тілде көрінеді, сол себепті дискурсқа қатысты ғалыми пікір біржақты емес. Олай болатыны заңды, себебі дискурс өте күрделі құбылыс, дегенмен дискурсты зерттеген барлық ғалымның ортақ пікірі мынаған саяды: дискурс болу үшін дискурста адресаттың тудырған мәтіні реципиенттің қабылдау ерекшелігіне, адресаттың мәдениеттанымдық,

прагматикалық діттеміне, коммуникация жүріп жатқан жағдаятқа, коммуникация өтіп жатқан орын ерекшелігіне, коммуникацияның құралдарына, коммуникацияның дистантты, контакты түріне т.б. лингвистикалық және экстралингвистикалық факторларға бағынышты туындаған ақиқат дүниедегі сөйлеу әрекетінің бір үзігі болып табылады.

Ғалымдар дискурстың экономикалық, педагогикалық, саяси, діни, ғылыми т.б. түрлерін ажыратады. XX ғасырдың соңында Ресей ғалымдары Е.О. Шибанова экономикалық публицистика мәтіндерін (Шибанова О.Е., 2011: 120), К. Томашевская экономикалық дискурсты (Томашевская К.В., 2000: 200), Е.Г. Баянкина экономикалық мәтіннің жекелеген жанрларын (Макаров М.Л., 2003: 210), И.В. Мурудян экономикалық мәтінді әлеуметтік-мәдени құбылыс ретінде зерттеген болса, қазіргі таңда отандық А.С. Баханова, Г.А. Досжанов, А.К. Мусагулова, Д.М. Акижанова, Н. Әубәкіров сынды ғалымдар экономикалық дискурсты, ағылшын бизнес лексемаларының түркі тіліндегі семантикасын, қазіргі қазақ тіліндегі бизнес терминдерінің даму үдерісін, бизнес дискурсты, қазақтың саудадағы тілдесімін зерттеу нысаны етіп алып отыр.

В.И. Карасик дискурсты *дербес* (тұлғаға бағдарланған) және *институционалды* (салалық) деп екіге бөледі (Карасик В.И., 2000: 20). *Институционалды дискурс* белгілі бір әлеуметтік институттың өміріндегі коммуникативті кеңістігінде орын алатын статустық-рөлдік қатынастардың жүйесін көрсетеді, яғни бұл әртүрлі әлеуметтік топтар мен институт өкілдерінің сөйлеу актісіне қатысуы, адресат пен адресанттың өзара байланысы. *Институционалды дискурсты талдау және институционалды қарым-қатынас түрін айқындау кезінде мынадай параметрлер ескеріледі*: қатысушылардың мәртебелік-рөлдік қатынастары; дискурстың жүзеге асу уақыты, орны, шарттары; тақырыбы мен қатынас жасау мақсаты; стилі мен жанры; дискурсивті формулалар мен қазіргі қоғамдағы әлеуметтік институттардың (салалардың) саны осы институционалды дискурстың түрлерін қалыптастырады. Біздің ойымызша, экономикалық дискурсты осы институционалды дискурстың іштүріне ([ағыл. «subspecies»; орыс. «подвид»] Қ. Жұбанов, Н. Уәли т.б. сынды ғалымдар бір үлкен түрдің ішіндегі айырмаланатын ішкі түрлерді осылай атауды ұйғарды) жатқызуға болады.

Экономикалық дискурстың өзге дискурстан басты ерекшелігі оның коммуникациялық жағдаяттық негізінде жатыр. Ол әдетте экономикалық қатынастарды реттеу үшін немесе сол қатынас аясында пайда болады. Жалпы тіл білімінде экономикалық дискурсты Е. Ильченко, М. Ликунь, Е. Лут, В. Мальцева, Т. Мартынюк, Е. Петушинская, Ю. Степанов, К. Томашевская т.б. сынды тілтанушы ғалымдар зерттеген болса, отандық тіл ғылымында А. Әділова, Г.Г. Бүркітбаева, А.Ж. Насырова, Ә.М. Төлеутай т.б. ғалымдар зерттеумен айналысып жүр. Кейбір тілтанушылар экономикалық дискурсты өзге дискурс аясында зерттейді, мәселен А.П. Чудинов, А.Н. Баранов, Е.И. Шейгал т.б. сынды ғалымдар экономикалық дискурсты саяси дискурстың құрамдас бөлігі деп есептейді. Біздің ойымызша, экономика мен саясат мемлекет дамуының маңызды салалары ретінде тығыз байланысты болғанымен екі дискурстың жеке институт ретінде өмір сүруі, мақсатының, қатысушыларының әртүрлілігі, басқа да ерекшеліктері оларды бір-бірінен ажыратып, жеке-жеке дискурс ретінде қарауға негіз бола алады. Тілтанушылардың тағы бір тобы (Н. Наумова, Е. Петушинская, Н. Щекина, Р. Пилипенко, т.б.) экономикалық дискурс ұғымын іскерлік немесе бизнес дискурс ұғымдарымен қатар қолданады. Біздің ойымызша, экономикалық дискурс ұғымының ауқымы кең. Олай дейтін себебіміз, экономикалық дискурста сала мамандарының кәсіби қарым-қатынасынан, коммуникациясынан өзге сатушы мен сатып алушы, кәсіпорын басшысы мен қызметкер арасындағы тұлғааралық коммуникация түрлері де көрініс табады, ал іскери дискурс (кәсіби бағытталған дискурс) өз алдына белгілі бір сала мамандарының арасындағы коммуникация түрлерімен ғана шектеледі, яғни экономикалық дискурстың қолданыс саласы мен қатысушылары аясы тарылады.

Ғалымдар «экономикалық дискурс» ұғымын анықтаудың екі тәсілін көрсетеді. *Бірінші тәсіл бойынша* экономикалық дискурс – әртүрлі экстралингвистикалық, прагматикалық, әлеуметтік-мәдени факторлардың әсерінен пайда болатын және бір тематикаға байлаулы мәтіндер жүйесі. *Екінші тәсілге сүйенсек*, ол – экономика саласындағы коммуникативтік оқиғалар мен коммуникативті актілердің құрмаласқан (интегративті) жиынтығы. Мұндай дискурсты қызметтің нәтижесі – экономикалық мәтіндер болып табылады. Байқап отырғанымыздай, экономикалық

дискурстың негізін экономикалық сала коммуникация құралы ретінде қызмет ететін, адресатына, адресантына, контекстіне қарай өзіндік белгілері бар экономикалық мәтіндер құрайды.

Экономиканың түрлі саласына байланысты экономикалық дискурстың да бірнеше іштірі ажыратылады: *қаржы дискурсы, дискурс, салық дискурс, іскери дискурс (кәсіпкерлік қызмет пен сауда бухгалтерлік)* (Шереметьева А.А., 2011). Май Ликунь экономикалық дискурсты өз ішінде: *өнеркәсіптік-экономикалық, сауда-экономикалық, қаржы-экономикалық, экономика-теориялық, статистика-экономикалық* деп бірнеше кәсіби дискурсқа бөліп қарастырады (Лікунь М., 2008: 9), зерттеуде М. Ликуньның анықтамасын негізге аламыз.

Сонымен, *экономикалық дискурс деп* – экономика саласындағы сөйлеу актілерінің жиынтығын, сондай-ақ экономикалық өмірдің реалийлерінен көрініс беретін, насихаттайтын, тарататын ауызша-жазба мәтіндер мен фрагменттерді түсінеміз. *Экономикалық дискурстың мақсаты:* 1) қоғам өмірінде орын алатын экономикалық оқиғалардан хабардар ету; 2) экономикалық жағдай туралы хабар тарату; 3) әртүрлі өзгеріске белгілі бір қатынасты қалыптастыру және белгілі бір іс-әрекетке итермелеу; 4) экономикалық теория қалыптастыру; 5) экономиканың даму бағыттарын, сондай-ақ халықтың экономикалық-әлеуметтік тұрмыс деңгейін зерттеу. *Экономикалық дискурстың қатысушылары:* заңды және жеке тұлғалар, мемлекет, журналистер, ғалымдар, ғылыми қызметкерлер, оқытушылар және т.б. болып табылады.

Материал және әдістер

Зерттеу жұмысымыздың нысаны, материалы ретінде онбес томдық «Қазақ әдеби тілінің сөздігі» (2011 ж.), он томдық «Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі» (1976 ж.) пайдаланылды. Зерттеуде негізінен квалитативті-квантитивті тәсілдер, лингвостатистикалық әдіс, салыстырмалы-сипаттамалы әдіс қолданылды. Мақалада жүргізілген зерттеудің мақсаты – қазіргі қазақ ұлтының экономикалық санасында трансформациялану үдерісі жүріп жатқанын көрсету.

Әдебиетке шолу

Зерттеуде Шломо Вербер «Как экономика и политика зависят от языка»; М.В.Лычагин «Лингвистические и экономические исследования: трансфер методов»; И.Рябова «Экономика языка»; Gabszewicz J., Ginsburgh V., Weber S. (2011) «Bilingualism and Communicative Benefits»; Gazzola, Michele & Wickstrom, Bengt-Arne (2016) «The Economics of Language Policy»; Weber S. (2007) «Learning foreign languages. Theoretical and empirical implications of the Selten and Pool model»; Marschak, J. (1965) «The Economics of Language», Melitz, J. (2008) «Language and Foreign Trade»; Smith A. (2016) «Dynamic Models of Language Evolution: The Linguistic Perspective»; In: Ginsburgh, V., Weber, S. (Eds.) «The Palgrave Handbook of Economics and Language»; Вебер Ш. Давыдов Д. (2017) «Социально-экономические эффекты языкового разнообразия»; Кадочников Д. (2016) «Теоретико-экономический взгляд на языковую политику»; Кадочников, Д.В. «Цели и задачи языковой политики и проблемы социально-экономического развития России»; Одинг, Н. Ю., Юшков, А. О., Савулькин, Л. И. «Использование национальных языков как государственных в республиках РФ: правовые и экономические аспекты»; Попов А.Ю. (2001) «Формы экономических текстов и дискурсов», «Проблемы экономического дискурса»; Чернявская В.Е. (2001) «Текст и дискурс, проблемы экономического дискурса»; Акопян А.С. (2001) «Экономика и слово», «Общественные науки и современность»; Макаров М.Л. (2003) «Основы теории дискурса»; Ковлакас Е.Ф. (2003) «Семантические аспекты рыночно-экономической терминологии»; Найшуль В. «Экономика – язык – культура»; Хазагерев Г. «Экономика - язык – культура»; Лейчик Я.М. «Стереотипность и творчество в дискурсе (рапсодия в стиле «дискурс»)»; Крысин Л.П. «Язык – живая, саморазвивающаяся система» т.б. сынды ғалымдардың еңбектері арқау болды.

Нәтижелер және талқылау

Қазіргі экономикалық қатынастарға қатыспайтын қоғам мүшесі жоқ, демек кез келген ұлттың бар болуы, өмір сүруі оның ұлттық санасының болуына байланысты. Ұлттық сана ядросындағы компоненттер сақталып, өзгермей тұрса, ол ұлт – өміршең болады. Ұлттық сана – философтардың зерттеуінде тұтас дүние емес, бірнеше элементтен тұратын күрделі жүйе. Отандық тілтанушы ғалымдар *құқықтық, ғылыми, саяси, эстетикалық, тарихи, экономикалық* сананы көрсетеді, зерттеушілер қазақ ұлты өміршең, жаһанияттың толық мүшесі болуы үшін ұлт

санасындағы осы элементтер бірдей ана тілінде дамуы керек деген қорытындыға келеді (Н.Уәли, Фазылжанов А., 2009: 10).

Тәуелсіздік Қазақстан халқының экономикалық белсенділігін арттырды. Тәуелсіздік алғанға дейінгі экономикалық сананың тілде көрініс тапқан репрезентандарына жасалған салыстырмалы зерттеу оның қазіргі кезде трансформацияға ұшырағанын байқатты. Бұл ізденістегі ұлттық сауда, бизнес саласын қамтитын қазіргі қазақтілді кәсіпкерлік дискурс лексикасына жасалған лингвостатистикалық талдау нәтижесінде айқын көрінді. Қазіргі қазақтілді кәсіпкерлік дискурсқа қатысты 180 148 сөзқолданыстан тұратын электронды мәтіндер, медиа-тұлғалардың экономика, сауда, қаржы, кәсіпкерлік тақырыбындағы сұхбаттары «Forbes – Қазақстан» іскери журналынан жиналды және олардың жиілігі шығарылды. Мәселен, осы мәлімет ішінде «компания» сөзінің жиілігі ең жоғары болды, абсолютті жиілігі – 1184 рет кездесті, ал оның мәтінді қамту пайызы – 0,00712 % құрады. «Жұмыс» терминінің абсолютті жиілігі – 1000 рет қайталанды, мәтінді қамту пайызы – 0,00600 % құрады; «нарық» сөзінікі – 667, мәтінді қамту пайызы – 0,00401 %; «бизнес» сөзінікі – 612, мәтінді қамту пайызы – 0,00377 %; «теңге» сөзінікі – 584, мәтінді қамту пайызы – 0,00351 %; «қаржы» сөзінікі – 299, мәтінді қамту пайызы – 0,00180 %; «сауда» сөзінікі – 258, мәтінді қамту пайызы – 0,00155 %; «ақша» сөзінікі – 184, мәтінді қамту пайызы – 0,00111; «инвестиция» сөзінікі – 181, мәтінді қамту пайызы – 0,00109 %.

Мұндағы терминнің абсолютті жиілігі дегеніміз бұл – сөздердің немесе сөзформаларының мәтінде қайталану жиілігін көрсететін бүтін сан, ал сөздің мәтінді қамту пайызы дегеніміз – сөздік тізбесінде қатарынан тұрған сөздердің мәтінді түсінуге қатысты үлесінің көрсеткіші деуге де болады. Бұл көрсеткіштің жеке сөздерге ешқандай қатысы жоқ, ол басынан бастағандағы бір топ сөзге қатысты жиынтық көрсеткіш болып табылады (Жалпы білім берудегі қазақ тілінің жиілік сөздігі, 2016)

Сөздердің жиілігін шығару лингвокогнитивтік зерттеулер үшін де құнды мәлімет береді. Жиілігі жоғары атауыш сөздер қоғамдық санада, сол сияқты экономикалық санада қандай ұғымдардың өзектіленіп отырғанын аңғартады. Көрсетілген жиілігі жоғары атаулар қазіргі қазақтілді кәсіпкерлік дискурсқа тән белсенді лексика, қазақтілді тіл иелмендерінің санасына орныққан ұғымдар (Пиязбаева А., 2023).

Жұмыста жоғарыда жиілігі анықталған экономикалық ұғымдар екі: тәуелсіздікке дейінгі және тәуелсіздіктен кейінгі кезең бойынша экономикалық семантикасы, өрісі салыстырылды.

1-кесте. – Кеңестік және Тәуелсіздік кезеңдеріндегі лексикографиялық еңбектерде тіркелген экономикалық дискурс бірліктері

ТӘУЕЛСІЗДІККЕ ДЕЙІНГІ КЕЗЕҢ	ТӘУЕЛСІЗДІК АЛҒАННАН КЕЙІНГІ КЕЗЕҢ
ОН ТОМДЫҚ «ҚАЗАҚ ТІЛІНІҢ ТҮСІНДІРМЕ СӨЗДІГІ» (1974 Ж.)	ОН БЕСТОМДЫҚ «ҚАЗАҚ ӘДЕБИ ТІЛІНІҢ СӨЗДІГІ» (2011 Ж.)
«Баға» сөзінің семантикасы негізгі реестрде 3 мағынамен, ал оның лексикалық өрісі 6 сөз тіркесімен берілген.	«Баға» сөзімен 34 сөзтіркесі берілген, оның ішінде 19 тіркес таза экономикалық қатынасты білдіретін лексикалық тіркес.
«Сауда» сөзінің реестрдегі негізгі мағынасы 1 мағынамен, ал лексикалық өрісі – 4 сөз тіркесімен берілген, оның ішінде 2 сөз тіркесі мен реестрдегі негізгі мағынасы экономикалық қатынасқа тікелей қатысты.	«Сауда» сөзінің реестрдегі негізгі семантикалық мағынасы 5 мағынамен, лексикалық өрісі – 68 сөз тіркесімен берілген, оның ішінде екі анықтамаға <i>экон.</i> белгіленімі қойылған және 43 сөз тіркесі тікелей экономикалық құбылыстың атауы.
«Базар» сөзінің реестрдегі негізгі мағынасы 2 мағынамен, лексикалық өрісі – 14 сөз тіркесімен, оның ішінде реестрдегі негізгі 2 мағынасы мен 7 сөз тіркесі тікелей экономикаға қатысты ұғымдар.	«Базар» реестрдегі негізгі мағынасы 5 мағынамен, лексикалық өрісі – 22 сөз тіркесімен берілген. Оның ішінде реестрдегі 3 мағынасы мен 12 сөз тіркесі экономикалық атаулар.
-	«Бизнес» сөзінің реестрдегі негізгі мағынасы – 1, лексикалық өрісі – 2 сөз тіркесімен көрсетілген.
«Делдал» сөзінің реестрдегі негізгі мағынасы – 2, лексикалық өрісі 1 сөз тіркесімен берілген. Мұнда ескере кететін жайт «делдалдың» сөздік реестріндегі негізгі мағынасы жағымсыз реңкте «пайдакүнем» түрінде берілген.	«Делдал» сөзінің реестрдегі негізгі мағынасы – 3, лексикалық өрісі 1 сөз тіркесімен берілген. Сөздік реестріндегі негізгі мағынасы <i>сатушы мен алушыны келістіріп, сауда-саттықтың жүзеге асуына көмектесетін адам</i> деп дұрыс берілген, яғни жағымсыз реңкі жойылған.
«Жұмыс» сөзінің реестрдегі негізгі семантикалық мағынасы – 2, ал оның лексикалық өрісі – 9 сөз тіркесімен берілген.	«Жұмыс» сөзінің реестрдегі негізгі мағынасы – 3, лексикалық өрісі болса – 39 сөз тіркесімен берілген.

Бұл салыстырмалы зерттеудің нәтижесі қазіргі қазақтілді экономикалық дискурстың ішкі ретіндегі кәсіпкерлік дискурста тән кәсіби терминдер мен атаулардың семантикалық өрісі кеңейіп, экономикаға қатысты жаңа құбылыстардың, реалийлердің пайда болғанын көрсетті, яғни қазіргі заманауи мұстағы экономикалық сана үлкен трансформацияға ұшырап, кеңейе түскеніне, дами түскеніне көз жеткізеді.

Қорытынды

Зерттеуде қазіргі қазақ ұлтының экономикалық санасында болып жатқан трансформациялық үдерістің жүріп жатқандығын анықтау мақсатында ұлттық сауда, бизнес саласын қамтитын қазіргі қазақтілді кәсіпкерлік дискурс лексикасына лингвостатистикалық талдау жасалды. Ол үшін қазіргі қазақтілді кәсіпкерлік дискурста қатысты 180 мың 148 сөзқолданыстан, 30 мың бірліктен тұратын электронды мәтіндер, медиа-тұлғалардың экономика, сауда, қаржы, кәсіпкерлік тақырыбындағы сұхбаттары «Forbes – Қазақстан» іскери журналынан жиналды және олардың жиілігі анықталды. Жиілігі жоғары атауыш сөздер қоғамдық санада, сол сияқты экономикалық санада қандай ұғымдардың өзектіленіп отырғанын аңғартты. Жиілігі жоғары бұл ұғымдар қазіргі қазақтілді кәсіпкерлік дискурста тән белсенді лексика, қазақтілді тіл иелендерінің санасына орныққан ұғымдар болып табылады.

Тәуелсіздікке дейінгі лексикографиялық еңбектерде қазіргі қазақтілді экономикалық дискурста қатысты тілдік бірліктердің семантикасы өте тар, себебі ол кезде Қазақстан экономикасы тәуелді түрде дамыды. Қоғамның экономикалық санасы қазіргіге қарағанда әлдеқайда салғырт дамығандығын сол кездегі лексикографиялық еңбектерінде тіркелген экономикалық дискурс бірліктерінен анық көрінеді. Кеңестік кезеңде жарыққа шыққан он томдық «Қазақ тілінің түсіндірме сөздігінде» (1976 ж.) 91,5 мың атау сөз бен сөз тіркесі қамтылған. Сөздіктің I-томында кәсіпкерлік дискурста қатысты 34 атауды анықтадық.

Тәуелсіздіктен кейін жарыққа шыққан лексикографиялық еңбектерде олардың семантикалық өрісі кеңейген, он бес томдық «Қазақ әдеби тілінің сөздігінде» (2011 ж.) қазіргі қазақтілді экономикалық дискурста тән лексикалық бірліктердің саны артқан. Онда 150 мыңнан астам атау сөз бен сөз тіркесі тіркелген, оның I-томында кәсіпкерлік дискурста қатысты 56 атау бар.

Мақала ҚР ҒЖБМ Ғылым комитеті ЖТН BR18574132 «Мәдени-репрезентативті және жарнама мәтіндерінің ішкорпустарын әзірлеу» атты бағдарламалық-нысаналы қаржыландыру аясында жарияланды.

Әдебиеттер

Grin F. (2016) Challenges of Minority Languages. In: Ginsburgh, V., Weber, S. (Eds.). The Palgrave Handbook of Economics and Language. London: Palgrave Macmillan, 616—658 pp.

Marschak, J. (1965) The Economics of Language // Behavioral Science, 10, 135—140.

Белецкий С.Б. (2019) Языковая политика по расчету // Национальный исследовательский университет «Высшая школа экономики». Научно-образовательный портал IQ. [HSE](https://iq.hse.ru/news/315210835.html). [Электронный ресурс]. <https://iq.hse.ru/news/315210835.html>

Victor A. Ginsburgh, Juan Prieto-Rodriguez. (2011) [Returns to Foreign Languages of Native Workers in the European Union](#) // ILR Review. — Т. 64, вып. 3. — С. 599—618.

M. Keith Chen (2013). [The Effect of Language on Economic Behavior: Evidence from Savings Rates, Health Behaviors, and Retirement Assets](#) // American Economic Review. — Т. 103

Фазылжанова А.М. (2020) Біз ұлттық тілімізді барынша қоғап қалу кезеңінде тұрмыз // Qazlatyn ақпараттық агенттігі [Электронды ресурс] <https://www.qazlatyn.kz/article?id=183>

Omar A. (2001) Words of the World. The Global Language System Abram de Swaan, Polity Press, Cambridge. — 253 pp.

Barry R. Chiswick, Paul W. Miller (2014) The Economics of Language: International Analyses Routledge Studies in the Modern World Economy (Том 65), 624 pp.

Карасик В.И. (2000) О типах дискурса // Языковая личность: институциональный и персональный дискурс: сб. науч. тр. – Волгоград. – С. 5-20

Шереметьева А.А. (2011) Основные характеристики экономического дискурса (на материале немецкого языка) [Электронный ресурс] / А. А. Шереметьева // Вестник Кузбасской государственной педагогической академии. – No 7 (13) // Режим доступа: <http://vestnik.kuzsra.ru/articles/61/>. 2013, свободный.

Лікунь М. (2008) Російський економічний текст у функціонально-стилістичному та соціолінгвістичному аспектах: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: / Таврійський нац. ун-т ім. В. І. Вернадського. – Сімферополь, – С. 9.

- Уәли Н. Фазылжанова А. (2009) Қоғамдық сананың түрлері және тіл бірегейлігі // ҰҒА Хабарлары. – № 4 – 10-15 бб.
- Жалпы білім берудегі қазақ тілінің жиілік сөздігі. (2016) Жалпы редак. басқарғандар: Қажыбек Е.З., Фазылжанова А.М. – Алматы: Дәуір. – 1472 б.
- Пиязбаева А. (2023) Тәуелсіздік – ұлттық экономикалық сананың тірегі [Электронды ресурс] https://www.facebook.com/story.php?story_fbid=pfbid02mWHTQAiMc7JFgoawGUZaSjbHPJHJQLY1GgUnmP9FcohxWVByGpL7HtjpodwYddFJl&id=100040334509403&mibextid=Nif5oz&_rd
- «Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі» (1974) Он томдық. / Сөздікті жасағандар: А. Ибатов, Б. Қайымова, Ә. Бөрібаев, З. Машабаева, Г. Жәркешева, Б. Қалиев, Ә. Болғанбаев, А. Иманбаев. Қазақ ССР-нің «Ғылым баспасы».
- «Қазақ әдіби тілінің сөздігі» (2011) Он бес томдық. / Құраст. Т. Жанұзақ, С. Омарбеков, Ә. Жүнісбек және т.б. Алматы, Тіл білімі институты. 645 б.

References

- Grin F. (2016) Challenges of Minority Languages. In: Ginsburgh, V., Weber, S. (Eds.). The Palgrave Handbook of Economics and Language. London: Palgrave Macmillan, 616-658 pp. (in English)
- Marschak, J. (1965) The Economics of Language // Behavioral Science, 10, 135-140. (in English)
- Belecskij S.B. (2019) Jazykovaja politika po raschetu // Nacional'nyj issledovatel'skij universitet «Vysshaja shkola jekonomiki». Nauchno-obrazovatel'nyj portal IQ. HSE. [Jelektronnyj resurs]. <https://iq.hse.ru/news/315210835.html> (in Russian)
- Victor A. Ginsburgh, Juan Prieto-Rodriguez. (2011) Returns to Foreign Languages of Native Workers in the European Union // ILR Review. — Т. 64, вып. 3. — S. 599-618. (in English)
- M. Keith Chen (2013). [The Effect of Language on Economic Behavior: Evidence from Savings Rates, Health Behaviors, and Retirement Assets](#) // American Economic Review. — Т. 103. (in English)
- Fazylzhanova A.M. (2020) Biz ulttyk tilimizdi barynsha korgap kalu kezeninde turmyz [We are in a period of maximum threat to our national language] // Qazlatyn aқparattyқ agenttigi [Jelektronny resurs] <https://www.qazlatyn.kz/article?id=183> (in Kazakh)
- Omar A. (2001) Words of the World. The Global Language System Abram de Swaan, Polity Press, Cambridge. – 253 pp. (in English)
- Barry R. Chiswick, Paul W. Miller (2014) The Economics of Language: International Analyses Routledge Studies in the Modern World Economy (Tom 65), 624 pp. (in English)
- Karasik V.I. (2000) O tipah diskursa [About the types of discourse]// Jazykovaja lichnost': institucional'nyj i personal'nyj diskurs: sb. nauch. tr. – Volgograd. – S. 5-20 (in Russian)
- Sheremet'eva A.A. (2011) Osnovnye harakteristiki jekonomicheskogo diskursa (na materiale nemeckogo jazyka) [The main characteristics of economic discourse (based on the material of the German language)] [Jelektronnyj resurs] / A. A. Sheremet'eva // Vestnik Kuzbasskoj gosudarstvennoj pedagogicheskoy akademii. – No 7 (13) // Rezhim dostupa: <http://vestnik.kuzspa.ru/articles/61/>. 2013, svobodnyj (in Russian)
- Likun' M. (2008) Rosijs'kij ekonomichnij tekst u funkcional'no-stilistichnomu ta sociolingvistichnomu aspektah: Avtoref. dis. ... kand. filol. nauk: [Russian economic text in functional, stylistic and sociolinguistic aspects]/ Tavrijs'kij nac. un-t im. V. I. Vernads'kogo. – Simferopol', – S. 9. (in Russian)
- Uali N., Fazylzhanova A. (2009) Kogamdyk sananyn turleri zhane til biregejligi [Types of public consciousness and language uniqueness]// UGA Habarlary. – № 4 – 10-15 bb. (in Kazakh)
- Zhalpy bilim berudegi qazaq tilinin zhiilik sozdigi. [Frequency Dictionary of the Kazakh language in general education] (2016) Zhalpy redak. baskargandar: Kazhybek E.Z., Fazylzhanova A.M. – Almaty: Daur. – 1472 b. (in Kazakh)
- Pijazbaeva A. (2023) Tauelsizdik – ulttyk jekonomikalyk sananyn tiregi [Independence is a pillar of National Economic consciousness] https://www.facebook.com/story.php?story_fbid=pfbid02mWHTQAiMc7JFgoawGUZaSjbHPJHJQLY1GgUnmP9FcohxWVByGpL7HtjpodwYddFJl&id=100040334509403&mibextid=Nif5oz&_rd [Jelektronny resurs] (in Kazakh)
- «Qazaq tilinin tusindirme sozdigi» (1974) [Explanatory Dictionary of the Kazakh language] On tomдық. – Almaty: Qazaq SSR-nin «Fylym baspasy» (in Kazakh)
- «Qazaq adibi tilinin sozdigi» (2011) [Dictionary of the Kazakh language] On bes tomдық. / Kurast. T. Zhaguzak, S. Omarbekov, A. Zhunisbek zhane t.b. Almaty, Til bilimi instituty. (in Kazakh)